

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ “ПЕДАГОГІЧНА ОБДАРОВАНІСТЬ”:

Постановка проблеми у загальному вигляді... В сучасних умовах розвитку освіти зростає зацікавленість психологів та педагогів питанням обдарованості особистості. Проблема обдарованості вже досить тривалий час знаходиться у центрі уваги психологів та педагогів. Перші кроки у розв'язанні цього питання було зроблено ще у другій половині XIX століття. Сьогодні ж проблема виховання обдарованої особистості стала невід'ємною частиною нашого життя, нагальною потребою сучасного етапу розвитку людства. Саме тому, розвиток обдарованої особистості набуває особливої актуальності, потребує якісно нового підходу до освіти на основі інтеграції зусиль учених та педагогів. Великого значення набуває науково-педагогічне вирішення проблеми виявлення і розвитку здібностей і таланту кожної дитини, а також удосконалення процесу підготовки вчителя до реалізації поставлених завдань.

Одним із пріоритетних напрямів державної освітньої політики є турбота про обдаровану і талановиту молодь, її творчий, інтелектуальний, духовний і фізичний розвиток. Адже молодь – це той потенціал держави, який буде визначати шляхи розвитку науки, техніки, економіки, мистецтва. Саме тому програма реформування й розвитку вищої освіти України передбачає підвищення вимог до навчально-виховної роботи з обдарованою молоддю.

На початку 90-х років і в Україні визначилася наукова школа, яка займається проблемами обдарованості (В.Моляко, О.Кульчицька, О.Антонова, О.Музика, М.Гнатко). У 1991 році розроблено і затверджено колегією Президії АН України, міністерств народної освіти, вищої освіти, зі справ молоді та спорту та ін. програму “Творча обдарованість”. Вже майже шість років видається журнал “Обдарована дитина”, який читають і з яким співпрацюють науковці-педагоги з Росії, Білорусії, Канади, інших країн світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...., свідчить, що обдарованість як психолого-педагогічна та соціальна проблема особливої уваги дослідників набула в останні десятиліття XX століття. Проте, незважаючи на значний досвід роботи з обдарованими дітьми, у світовій науці немає єдиного підходу до визначення поняття “обдарованість”.

На сьогодні існує більше ста визначень поняття “обдарованість”. Тривалий час головним показником обдарованості визнавався здебільшого інтелект. Фундаментальні дослідження Л.Термана (1959), спрямовані на доведення стабільності показників інтелекту, призвели до того, що протягом багатьох років у ролі робочого визначення обдарованості, її еквівалентом був рівень інтелекту, визначений і оцінений за відповідними тестами.

Широке використання у науковій літературі терміна “обдарованість” пов'язано з періодом утвердження педагогіки, а потім і психології як самостійних наук. Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що дослідженню проблеми обдарованості надається належна увага, зокрема таким її аспектам як: проблема індивідуальних відмінностей (Б.Ананьєв, Л.Виготський, С.Рубінштейн, Б.Теплов та ін.), виділення сфер та видів обдарованості (С.Гончаренко, Г.Бурменська, Ю.Гільбух, М.Гнатко, В.Слуцький та інші), розвиток обдарованості на різних вікових етапах (В.Давидов, Д.Ельконін, Н.Лейтес, О.Кульчицька, В.Паламарчук та ін.), питання виявлення і розвитку обдарованості учнів (В.Крутецький, О.Кульчицька, Б.Теплов та ін.). Обдарованість та її типологію вивчали В.Дружинін, О.Матюшкін, Р.Стернберг, Е.Вудьярд, Е.Торндайк. Питання роботи з обдарованою молоддю відображено і в працях сучасних українських дослідників (Ю.Гільбух, О.Зазимко, В.Моляко, С.Сисоєва та ін.).

Обдарованість – це природні схильності до певного виду діяльності: задатки, розвинуті відповідним вихованням, високий рівень розвитку здібностей людини, завдяки чому вона досягає значних успіхів у певних галузях діяльності. Обдарована особистість, як правило, характеризується високими досягненнями у сфері, що відповідає її задаткам, нахилам, а процес її розвитку і результати її діяльності мають унікальний характер. Серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів: здібностей (загальних і спеціальних), що сягають рівня розвитку, вищого за середній, креативності особистості; мотивації (спрямованості, наполегливості) особистості до певного виду діяльності.

Серед провідних видів обдарованості сучасні науковці визначають і педагогічну, як якісно своєрідне поєднання здібностей людини до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності. Основою схильності до педагогічної діяльності є педагогічні здібності (академічні, дидактичні, перцептивні, дослідницькі, організаторські, комунікативні, експресивні, креативні та ін.), що поєднуються з мотивацією та свідомою професійною спрямованістю особистості.

Проблеми виявлення та виховання обдарованих студентів вищих педагогічних навчальних закладів були розглянуті в дослідженнях О.Антонової, В.Галузинського, М.Сметанського, Е.Спіцина, Л.Прокопів та ін. В останнє десятиріччя психологами та педагогами зроблено вагомий внесок у дослідження специфічних умов виховання обдарованої особистості. Проте проблема з'ясування сутності обдарованості та виявлення педагогічно обдарованої студентської молоді є недостатньо вивченою.

Формулювання цілей статті... Мета даної статті полягала у розкритті сутності поняття “педагогічна обдарованість”, висвітленні поглядів сучасних науковців на складові педагогічної обдарованості та шляхи розв’язання проблеми роботи з педагогічно обдарованими студентами.

Виклад основного матеріалу дослідження... почнемо з того, що обдарованість – це природні схильності до певного виду діяльності: задатки, розвинуті відповідним вихованням, високий рівень розвитку здібностей людини, завдяки чому вона досягає значних успіхів у певних галузях діяльності. Обдарованість розвивається у процесі виховання, навчання, трудової діяльності. Розвиток обдарованості людей залежить від умов матеріального життя суспільства, його культури, панівних у ньому суспільних відносин.

Виділяють спеціальну обдарованість та обдарованість загальну. Спеціальна обдарованість – це якісно своєрідне поєднання здібностей, яке створює можливість успіху в певному виді діяльності, загальна обдарованість – обдарованість до широкого кола діяльностей чи якісно своєрідне поєднання здібностей, від яких залежить успішність різних видів діяльностей.

У фаховій літературі види обдарованості класифікуються за:

- ступенем сформованості (актуальна, потенційна; здібність, обдарованість, талант, геніальність);
- формами (явна, прихована);
- віковими особливостями (рання, пізня);
- видом діяльності і сфер психіки, що її забезпечують (соціальна, розумова, академічна, трудова, творча, фізична);
- широтою виявлення в різних видах діяльності (загальна, спеціальна).

На основі досліджень А. Анастасі, Г. Балла, Д. Богоявленської, Е. де Боно, Ю. Гільбуха, М. Давлєтшина, В. Дружиніна, М. Лейтеса, О. Матюшкіна, В. Моляка, Я. Пономарьова, Р. Пономарьової-Семенової, В. Рибалки, О. Савенкова, М. Холодної, В. Шадрикова, О. Щєбланової., В. Юркевич, О. Яковлевої та ін. були виокремлені суттєві характеристики обдарованих дітей: допитливість, надситуативна активність, розвинене логічне, асоціативне мислення, а також оригінальність, гнучкість мислення, його висока продуктивність, здатність до прогнозування, спостережливості, високий рівень розвитку пам’яті, креативність, висока концентрація уваги, самостійність, здатність до самоактуалізації, лідерство, егоцентричність, тонкий гумор, незвичайне сприйняття звичайного [2].

Провідними ознаками, що характеризують сутність поняття “обдарованість”, є наступні: наявність видатних загальних (спеціальних) здібностей, розвиток яких перевищує середній рівень; якісно своєрідне їх поєднання, що забезпечує успішність виконання одного чи кількох видів діяльності; значний розумовий потенціал або високий інтелектуальний рівень; високі пізнавальні можливості та здібність до навчання; наявність передумов для розвитку творчих здібностей, що зумовлює здатність особистості до творчого пошуку, знаходження нетрадиційних способів розв’язування певних задач; позитивне емоційне ставлення до виконання діяльності, що надає їй розвивального характеру; наявність зовнішніх та особистісних передумов для визначних досягнень у діяльності; розвиток наполегливості, мотивації до певного виду діяльності; наявність ціннісних змістів індивідуальної свідомості.

Сучасні дослідники (М.Бугрін) зазначають, що обдарованість передбачає наявність інтелектуальної активності. Загальні психологічні основи всіх видів обдарованості передбачають наявність у обдарованої особистості високого рівня духовного розвитку (сфера цінностей), психологічного розвитку (сфера самосвідомості), інтелектуальної зрілості (сфера інтелектуального опанування дійсності).

Обдарованість визначається О.Антоною як індивідуальна потенційна своєрідність спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна “Я-концепція”, наявність відповідних вольових якостей, спрямованість, наполегливість тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно “середній”, завдяки яким вона може досягнути значних успіхів у певній галузі діяльності [2, с. 4-5].

Виявлення і відбір обдарованої молоді передбачає використання різноманітних технологій психологічної діагностики: тренінг, тестові методики, методи соціометрії, статистичні способи, комп’ютерні програми тощо [6].

Важливою особливістю сучасного розуміння обдарованості є те, що вона розглядається не як статистична, а як динамічна характеристика (Ю.Бабаєва, О.Савєнков та ін.). Обдарованість реально існує в русі, в розвитку. Таке розуміння привело до створення теоретичних моделей обдарованості, в яких є фактори, які характеризують потенціал особистості і фактори середовища.

В Росії була розроблена “Рабочая концепция одаренности” під редакцією Д.Богоявленської та В.Шадрикова. За визначенням авторів концепції, обдарованість – це системна якість психіки, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною високих результатів в одному або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми. Автори даної концепції відмічають, що в запропонованому визначенні вдалося відійти від життєвого уявлення про обдарованість як кількісного ступеня вираження здібності і перейти до розуміння обдарованості як системної якості. Оригінальною є пропозиція авторів концепції представити “ядро

обдарованості» не у вигляді трьох, як в західних моделях, а у вигляді двох основних компонентів – інструментального і мотиваційного. Автори даної концепції пропонують двокомпонентну модель обдарованості, при цьому інтелект і креативність як складові обдарованості входять до інструментального компоненту. Обдарованість дитини розглядається в єдності категорій “можу” і “хочу”, тому ознаки обдарованості охоплюють два аспекти поведінки обдарованої дитини: інструментальний (характеризує способи її діяльності) та мотиваційний (відношення дитини до того чи того боку дійсності, а також до самої діяльності). Мотивація диференційована авторами досить традиційно. Вона утримує п'ять основних ознак:

- 1) підвищена вибіркова чутливість до певних сторін предметної діяльності;
- 2) яскраво виражений інтерес до тих чи інших занять, чи сфер діяльності, надзвичайно висока захопленість предметом;
- 3) підвищена пізнавальна потреба;
- 4) перевага парадоксальної, невизначеної інформації;
- 5) висока критичність по відношенню до результатів власної праці, схильність ставити перед собою “супер важкі” цілі, прагнення до досконалості.

Серед сучасних концепцій обдарованості найбільш визнаною є модель, яка складається з трьох компонентів:

- 1) мотивації (спрямованості) особистості до певного виду діяльності;
- 2) креативності мислення особистості;
- 3) розвитку спеціальних здібностей, вищих за середній рівень.

Отже, обдарованість виступає як інтегральний прояв різних здібностей з метою конкретної діяльності.

А.Балацінова узагальнює підходи до класифікації видів обдарованості за наступними критеріями:

- сферами обдарованості (інтелектуальна, академічна, творча, лідерська, художня, рухова);
- видом діяльності та сферами психіки, що її забезпечують (у практичній діяльності – обдарованість в ремеслах, спортивна та організаційна; у теоретичній (пізнавальній) діяльності – інтелектуальна обдарованість різних видів залежно від предметного змісту діяльності (обдарованість в галузі природничих і гуманітарних наук, інтелектуальних ігор тощо); у художньо-естетичній діяльності – хореографічна, сценічна, літературно-поетична, образотворча та музична обдарованість; у комунікативній діяльності – лідерська та атрактивна обдарованість; у духовно-ціннісній діяльності – обдарованість, яка проявляється у створенні нових духовних цінностей та служінні людям);
- ступенем сформованості (актуальна, потенційна);
- формою прояву (явна, прихована);
- широтою прояву у різних видах діяльності (загальна, спеціальна);- особливостями вікового розвитку (рання, пізня);
- типом діяльності, якому надається перевага (інтелектуальна, академічна, творча, художня, психомоторна (спортивна), конструкторська, лідерська (організаторська) тощо);
- інтенсивністю прояву (підвищена готовність до навчання, обдаровані, високообдаровані; виключно або особливо обдаровані - таланти і вундеркінди);
- темпом психічного розвитку (обдаровані з нормальним темпом вікового розвитку або зі значним його випередженням);
- віковими особливості прояву (мінлива (тимчасова), стабільна) [3].

У педагогіці виділяють кілька типів обдарованості: раціонально-мислительний (необхідний вченим, політикам, економістам); образно-художній (необхідний дизайнерам, конструкторам, художникам, письменникам); раціонально-образний (необхідний історикам, філософам, учителям); емоційно-почуттєвий (необхідний режисерам, літераторам). Кожен з типів охоплює кілька видів обдарованості, а кожен вид тлумачиться як спеціальні здібності.

У межах професійної обдарованості як окремих вид може бути виділено педагогічну обдарованість. Сучасні науковці (О.Антонова [1], Л.Прокопів [6], В.Кан-Калик [5] та ін.) виокремлюють педагогічну обдарованість серед визначальних. Вона включає якісно своєрідне поєднання педагогічних здібностей, мотивації та свідомої професійної спрямованості особистості, що дозволяє досягти значних успіхів у творчій педагогічній діяльності [6, с. 8].

Структуру педагогічних здібностей та їхній вплив на діяльність вчителя розглядали І.Зязюн, В.Сухомлинський, В.Кан-Калик, Г.Костюк, В.Сластьонін, К.Ушинський та ін. На думку одних вчених педагогічні здібності закладені в людині від народження (І.Зязюн, В.Моляко, В.Сухомлинський та ін.). Інші вчені вважають, що ці здібності зустрічаються рідко та їх потрібно формувати (І.Богданова, Н.Кічук, О.Лук та ін.).

До педагогічних здібностей відносяться наступні: академічні, дидактичні, перцептивні, конструктивні, організаторські, дослідницькі, комунікативні, експресивні, креативні, науково-пізнавальні; комунікативні; соціальні [2, с. 21]. Характерними ознаками педагогічних здібностей вважають розумові, організаторські, мову як засіб

впливу на учнів, високу моральність, уважність, уміння передбачати поведінку учня. К.Платонов, В.Сухомлинський та ін. стверджують, що важливою складовою педагогічних здібностей є любов до дітей і прихильність до них, витримка і врівноваженість. З.Курлянд, Р.Хмелюк виділяють у педагогічних здібностях спостережливність, культуру і техніку мовлення, емпатію, спроможність до невербального спілкування, уміння аналізувати, прогнозувати, планувати, самостійність мислення й оперативність прийняття рішень [8, с.32]. Розгляд перелічених особливостей у органічному поєднанні розкриває сутність поняття педагогічної обдарованості.

Дослідники визнають значущість для майбутнього вчителя спрямованості на “становлення людського в людині”, духовних здібностей, що виявляються в прагненні до духовності (В. Шадріков). Тому педагогічна обдарованість має бути розглянута не лише як виняткове явище, але і як потенціал, що є у кожного.

Важливим аспектом розвитку педагогічної обдарованості є врахування природної і соціальної складових, оскільки феномен обдарованості виступає як творчий процес, в якому ці дві складові взаємодіють. У сучасній вітчизняній психолого-педагогічній літературі обдарованість визначається як індивідуальна потенційна своєрідність задатків людини, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності. Відповідно до цього підходу, О.Антонова розглядає поняття “педагогічна обдарованість” як якісно своєрідне поєднання здібностей людини до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності [1].

Запропонована О.Антоновою модель педагогічно обдарованої особистості містить наступні компоненти: педагогічні здібності, рівень розвитку яких вище за середній; педагогічна креативність, тобто здатність до педагогічної творчості; педагогічне покликання, як спрямованість особистості до виконання педагогічної діяльності; інтелектуальні здібності, як необхідний чинник, що сприяє засвоєнню та трансформації знань у визначеній науковій сфері [2, с. 20].

В.Радул визначає зміст педагогічної обдарованості, виходячи з того, що педагогічні здібності є індивідуальними психологічними передумовами успішної педагогічної діяльності. Він вважає, що до них належать:

- 1) конструктивні здібності – здатність проектувати особистість учнів, робити відбір та композиційно будувати навчально-виховну роботу відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів;
- 2) організаторські здібності – уміння залучати учнів до різноманітних видів діяльності та зробити колектив інструментом впливу на окрему особистість, робити особистість активною в розвитку;
- 3) комунікативні здібності – спроможність встановлювати добрі взаємовідносини з дітьми, змінювати їх відповідно до розвитку учнів та їх вимог до вчителя [7].

Л.Прокопів під педагогічною обдарованістю розуміє системну якість особистості, яка розвивається в єдності педагогічних здібностей (обдарованості) і гуманістичної позиції, що забезпечує духовність професії [6, с.1].

Задатки до педагогічної обдарованості почасти закладені природою, однак на її формування впливає мікро- і макросередовище. Запорукою педагогічної обдарованості студентів є органічне поєднання самовідданої любові до дітей, глибоке знання навчального предмета і високий рівень розвитку здібностей.

Розвиток обдарованості майбутнього вчителя набуватиме особливої ефективності при побудові змісту, форм та методів його професійної підготовки на таких теоретичних і методичних засадах, що забезпечують створення певних умов для виявлення і реалізації відповідних здібностей і обдарувань. Цьому процесу сприятимуть пошуки щодо побудови цілісної багатфакторної моделі педагогічно обдарованого майбутнього вчителя; створення у навчальному закладі цілісної саморегульованої системи виявлення і підтримки обдарованої студентської молоді; вдосконалення змісту фахової і педагогічної підготовки майбутнього вчителя на основі стратегій поглиблення, прискорення, збагачення, проблемності навчання; стимулювання творчої роботи студентів та викладачів; розробка та впровадження методики навчання педагогічно обдарованих студентів, спрямованої на розвиток та вдосконалення педагогічних здібностей, креативності та педагогічної спрямованості майбутніх учителів, заснованих на активізації, індивідуалізації та диференціації навчально-пізнавальної діяльності студентів [1].

Робота з обдарованими студентами вимагає належної змістової наповненості занять, зорієнтованої на новизну інформації та різноманітні види пошукової, аналітичної, розвивальної, творчої діяльності. Ефективність професійної підготовки педагогічно обдарованих майбутніх учителів суттєво залежить від організаційних форм навчальної роботи, які дозволяють розвивати спеціальні здібності, формувати мотивацію до педагогічної діяльності, стимулювати креативність мислення.

Висновки... Обдарованість – це системна якість психіки, якісно своєрідне поєднання здібностей, що розвивається протягом життя і визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів в одній або декількох видах діяльності порівняно з іншими людьми.

Серед професійних видів обдарованості окреме місце посідає педагогічна обдарованість – якісно своєрідне поєднання здібностей людини до здійснення функцій педагогічного працівника, що дозволяє їй досягти значних успіхів у творчій професійній діяльності. Організація процесу навчання обдарованих майбутніх учителів передбачає перебудову навчально-пізнавального процесу у педагогічних університетах (цілей, завдань, змісту, форм та методів) і спрямування його на самоактуалізацію особистості студента, вмотивоване оволодіння знаннями, вміннями, навичками щодо педагогічної діяльності, розвиток та саморозвиток особистісних та професійно значущих якостей студентів (педагогічних здібностей, креативності, професійної спрямованості, педагогічної майстерності тощо). Побудова навчального процесу обдарованої молодді передбачає досягнення найвищого розвивального ефекту, спрямованого на становлення особистості майбутнього вчителя та реалізацію його творчого потенціалу.

Реалізуючи свій потенціал у процесі навчання, майбутні вчителі навчаються виявляти і розвивати обдарованість учнів. Отже, перспективним напрямом подальшого дослідження є підготовка викладача до роботи з педагогічно обдарованими студентами (формування вміння викладача здійснювати навчальну та виховну роботу з педагогічно обдарованими студентами), розробка відповідної системи стимулювання студентів та викладачів, створення умов для появи і розвитку інтересу до роботи з обдарованими студентами, розробка педагогічного інструментарію для підготовки студентів до роботи з обдарованими учнями.

Література

1. Антонова О. Є. Професійна підготовка педагогічно обдарованої молоді у контексті ідей І. Огієнка / О. Є. Антонова // Вісник Житомир. пед. ун-ту імені Івана Франка. – Вип. 9. – 2002. – С. 120-122.
2. Антонова О. Є. Теоретико-методологічні засади навчання обдарованих студентів у педагогічних університетах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Олена Євгенівна Антонова. – Київ, 2008. – 43 с.
3. Балацінова А. Д. Основні підходи до класифікації видів обдарованості: Зб. наук. пр. «Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки» / Редкол.: Т. І. Суценок (голов. ред.) та ін. / А. Д. Балацінова. – Запоріжжя, 2008. – Вип. 49ю – С. 19-24.
4. Богоявленская Д. Б. Рабочая концепция одаренности / Д. Б. Богоявленская, В. Д. Шадриков. – М.: Издат. центр «Академия», 1996. – 96 с.
5. Кан-Калик В. А. Учителю о педагогическом общении: Кн. для учителя / В. А. Кан-Калик. – М.: Просвещение, 1987. – 168 с.
6. Прокопів Л. М. Навчально-виховна робота з обдарованою молоддю у вищих педагогічних навчальних закладах України (друга половина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / Любов Миколаївна Прокопів. – Івано-Франківськ, 2006. – 22 с.
7. Радул В. В. Діагностика особистості майбутнього вчителя: Монографія / Валерій Вікторович Радул. – К.: Вища школа, 1995. – 150 с.
8. Развитие способностей: Методические рекомендации / Р. Хмельюк та ін. – Одеса: Південноукраїнський державний пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського, 1998. – 48 с.
9. Савенков А. И. Современные концепции одаренности / А. И. Савенков // Обдарована дитина. – 2001. – № 6. – С. 2-10.
10. Шадриков В. Д. О содержании понятий «способности» и «одаренность» / В. Д. Шадриков // Психологический журнал. – 1983. – № 5. – С. 3-10.

Анотація

У статті розглядається проблема педагогічної обдарованості майбутнього вчителя. Розкрито сутність та компоненти педагогічної обдарованості, умови ефективної роботи з педагогічно обдарованими студентами.

Аннотация

В статье рассматривается проблема педагогической одаренности будущего учителя. Раскрыта сущность и компоненты педагогической одаренности, условия эффективной работы с педагогически одаренными студентами.

Summary

The article focuses on considering the problem of pedagogically gifted future teacher. The essence of pedagogical giftedness and its components, conditions for effective work with pedagogically gifted students are revealed in the article.

Ключові слова: здібності, обдарованість, педагогічні здібності, педагогічна обдарованість.

Ключевые слова: способности, одаренность, педагогические способности, педагогическая одаренность.

Key words: abilities, giftedness, pedagogical abilities, pedagogical giftedness.

Подано до редакції 04.03.2011.

Рекомендовано до друку докт. пед. наук, проф. Курлянд З. Н.